

תמי רוז

מעמד ולא מגדר? סיפורה של מהגרת בורגנית

רותי גליק, אסורה בארץ חדשה: סיפורה של המהגרת חנה סנש, חיפה: פרדס, תשע"ג, 189 עמ'

במאמר חשוב ורחב ידיעה של מרגלית שילה על ההיסטוריוגרפיה של נשים, מגדר ותולדות היישוב היהודי בארץ, שפורסם בכתב-עת זה, ביקשה המחברת למפות את המחקרים הרבים והמגוונים שהניב המחקר של תולדות נשים ומגדר ביישוב בעשרים השנים האחרונות. בר בכר הצביעה שילה על תרומתו של גוף מחקר זה לחקר החברה היישובית בכללותה, מתוך שאיפתה לעודד את הפלת המחיצות בין 'עזרת הנשים ההיסטורית' לבין המחקר שעניינו המפורש אינו בנשים או במגדר.¹ אחד הנושאים המרכזיים שבהם התמקדה הוא חוויית ההגירה או העלייה לארץ-ישראל והקליטה בה ממבט מגדרי. היא עמדה על השאלות העולות מן המחקרים העוסקים בסוגיות אלה, באשר לקשיים הייחודיים שעמם התמודדו נשים ולהשפעת ההגירה והקליטה על זהותן של המהגרות ועל תהליך העיצוב מחדש של הזהות בארץ החדשה.

ספרה של רותי גליק על חנה סנש מתמקד רובו ככולו בשאלות אלה. כפי שמרמזת כותרתו, 'אסורה בארץ חדשה', הוא פורש לפני הקוראים את מלוא עצמתם של הבדידות, התסכול והזרות שחוותה המהגרת ההונגרייה הצעירה

1 מ' שילה, 'נשים, מגדר ותולדות היישוב היהודי בארץ: הישגים ויעדים', קתדרה, 150 (טבת תשע"ד), עמ' 121-154, הציטטה מעמ' 122 שם.

בארבע השנים וחצי שבהן חייתה בארץ, תחילה בנהלל, בבית הספר החקלאי לצעירות, ואחר כך בקיבוץ שדות-ים, שהיא נמנתה עם מקימיו. קשיי ההתמודדות המתוארים בספר מעצימים את תחושת ההשתאות והחמלה נוכח נחישותה והמאבקים הפנימיים העזים שניהלה בינה לבינה במאמציה לגבור על המכשולים החמורים שנוצרו במפגש בין הרקע שממנו הגיעה לבין המציאות הארץ-ישראלית. בראשית הספר מצוטט קטע מתוך יומנה משלהי 1938, לאחר פלישתו של הצבא ההונגרי לסלובקיה, שבו הצהירה – בסגנון שיתברר בהמשך הקריאה כטיפוסי לה מאוד – 'אני מתכוננת לחיים הארצישראלים בהחלטיות ובשיטתיות. עלי להודות שלא בנקל אני משתחררת מהסנטימנטים ההונגריים. אבל אין מנוס ואני מוכרחה' (עמ' 42).

כוחו של ספרה הצנום של גליק על סנש טמון ביכולתו לטוות את סיפור הגירתה הקצר

אך חשיבותו של הספר לא רק בהפחת החיים בדמותה שובת הלב של סנש אלא בטוויית ההקשרים – המפתיעים בחלקם – של הרקע המעמדי, התרבותי והלאומי שבו צמחה, ושעיצבו את דמותה, וחשוב לא פחות מכך, בחשיפה של מורכבות חוויית ההגירה והקליטה ביישוב באותן שנים לאור הקשרים אלה. אמנם כפי שגליק שבה ומבהירה לכל אורך הספר, במובנים רבים סנש – בת למשפחה בורגנית משכילה, שאביה הסופר בלה סנש חיבר רומן נעורים נודע וכתב מחזות לתאטרון ההונגרי הלאומי – לא הייתה מהגרת טיפוסית לתקופתה. היא בחרה להגר לארץ-ישראל ולעבוד בחקלאות, בניגוד למרבית בני גילה היהודים הציונים בהונגריה, שאמנם קיבלו חינוך ציוני בתנועות נוער ובאגודות סטודנטים, אך ביכרו להישאר בארצם ובוודאי לא לעבוד בחקלאות. למעשה היא הייתה בין האחרונים לזכות בסרטיפיקט בהונגריה טרם המלחמה. אף סרטיפיקט זה ניתן לה על עצם היותה יוצאת דופן, 'בחורה אינטלקטואלית שרצתה לעבוד בחקלאות' (עמ' 159), לאחר שנציגת ויצ"ו הצהירה כי 'אנחנו רוצים להשביח את הגזע, רוצים מישהו אינטלקטואלי' (עמ' 158); לכן העדיפו את 'אניקו' – כפי שכונתה בפי קרוביה וידידיה בהונגריה – על פני בחורה מוצקה וחסונה שאולי הייתה מתאימה יותר לעבודה בבית הספר החקלאי של חנה מיילל בנהלל.

בהדגשת הרקע הבורגני והלאומי של סנש, שלא לומר הרקע הלאומני – כמי שנחשפה ללאומיות הרומנטית ההונגרית בשיאה – מעניקה גליק הקשרים מרתקים להבנת המניעים המורכבים להגירה לא של סנש בלבד אלא של צעירות וצעירים יהודים אחרים, לפחות ממרכז אירופה, שנישאו על כנפי הלאומיות הגואה בארצותיהם, ושהמירו אותה בלאומיות חדשה. כאמור סנש כתבה ביומנה טרם ההגירה: 'עלי להודות שלא בנקל אני משתחררת

והכאוב בהקשרים רחבים – היסטוריים, מעמדיים, תרבותיים וכמובן מגדריים – המעניקים לסיפור מלאות וחיות. בדרך זו הספר מאפשר הבנה מורכבת של דמותה הייחודית של סנש – ובתוך כך מפיח חיים ואמת בדמות שהושטחה, ושנוצלה למיני צרכים לאומיים ופוליטיים – וכן של התקופה שבה חייתה ופעלה. בניגוד לרושם המוטעה שאולי נוצר עם תהליך המיתולוגיזציה של סנש, עד היום טרם פורסמה ביוגרפיה מקיפה שלה (עמ' 21), אלא רק ביוגרפיה מגויסת לבני הנעורים, 'הצנחנית שלא שבה'². זאת על אף העיובן העשיר שהותירה אחריה – יומנים, מכתבים, שירים וניסיונות ספרותיים אחרים.

תרומתו של הספר של גליק היא אם כן בראש ובראשונה בעצם החשיפה של קורותיה של סנש בארץ לקהל קוראי העברית. היא התבססה על מכתבים ועל קטעים מן היומן שכתבה סנש בהונגרית – ושחלקם רואים אור לראשונה בתרגומה של גליק לעברית – ועל קטעים מן היומן שנכתבו במקור בעברית, ושמצויים בארכיון 'יד ושם'. כפי שמסבירה גליק בדברי המבוא לספר, הפיכתה של סנש לגיבורה לאומית, 'ז'אן דארק הישראלית' (עמ' 20), כללה פרסומים חלקיים של כתביה ושורה ארוכה של התערבויות בטקסטים המקוריים – שכתוב, השמטות ועריכה – שנועדו לשרת את דמותה המיתית ולעקר כל סממן שעלול היה לערער על האידאה. כך למשל, כפי שחושפת גליק, הושמט בפרסום בעברית קטע של יומנה מקיץ 1941 שבו תיארה משבר נפשי שעברה בנהלל, ואשר תרם להחלטתה לעזוב את בית הספר החקלאי; היא עסקה בבית הספר בעיקר בעבודות שירותים ובילתה שעות ארוכות במטבח, בניצוחה האימתני של ארנה, מנהלת המטבח השנואה – חוויה שהגדירה 'סיפור בלהות' (עמ' 53).

2 ע' בצר, הצנחנית שלא שבה: ספור שליחותה של חנה סנש, תל-אביב תשכ"ט.

סיפורה של סנש הבורגנית שביקשה בכל מאורה להפוך לחלוצה עבריינה, מבהיר עד כמה בעייתי לבחון את מושאי המחקר בקטגוריה אחת בלבד, גם אם מדובר בקטגוריה של מגדר, קטגוריה רדיקלית שעדיין נלחמת על מקומה. כפי שגליק מוכיחה באופן משכנע מאוד בספר זה, בעיני סנש, שגדלה כנערה בעלת פריווילגיות שהקנה לה מעמדה, העבודות בתחומי משק הבית והשירותים היו עבודות שנעשו על ידי בני המעמד הנמוך ולא עבודות של נשים בהכרח. סנש, שגדלה בבית שהיו בו משרתות, ושלא נאלצה לעבוד בעבודות מסורתיות של נשים, ומי שההשכלה הגבוהה הייתה פתוחה לפניה – אילולא האווירה והחוקים האנטישמיים בארצה – לא חוותה קיפוח כאישה בארץ-ישראל ולא הזדהתה עם קיפוחן של נשים אחרות ביישוב. משום כך ה'זכירו לה עבודות המטבח והשירותים את המשרתות ועוזרות הבית בבית משפחתה בבודפשט ולא נשים בכלל' (עמ' 133). כיוון שגם לא נחשפה במיוחד לשיח של שוויון בהקשר הסוציאליסטי, שלא כחלק מן המהגרות ממזרח אירופה, היא הייתה חפה ממודעות לסוגיה זו.

גליק שואפת להעמיד את סיפורה של סנש בכל זאת בהקשר המגדרי, ואף מצהירה כי ההקשר המרכזי לבחינת סיפורה של סנש הוא זה של ספרות המחקר העוסקת בחוויית ההגירה של נשים שעלו לארץ-ישראל מראשית המאה העשרים. משום כך בחלקים נרחבים של הספר נדמה כי גליק קוראת את יומנה ואת מכתביה של סנש כנגד הטקסט ומתעקשת למצוא בו סימנים ועדויות להווייה ולחווייה נשיות. ברוח תאוריות פסיכואנליטיות ופמיניסטיות היא מצביעה על המקומות שבהם הפנימה סנש תפיסות פטריארכליות שהיו אופייניות למעמדה ולתקופתה, ולטענת גליק מסיבה זו היא לא ערערה על הדרתן של נשים מהמרחב הציבורי וביכרה להזדהות עם הגברים

מהסנטימנטים ההונגריים', וגליק מדגישה בספרה את מרכזיות ההווייה של סנש כהונגרייה שהתבגרה בשנים של לאומיות מתפרצת, ושחשה הזדהות עמוקה עם מולדתה ועם נופיה. לדבריה, רגשות אלה, לצד געגועיה העזים לאמה, שנותרה בבודפשט, והראגה הגוברת לגורלה ולגורל אחיה ג'ורי, שהתגורר בצרפת (את אחיה האהוב הספיקה לפגוש פעם אחת בלבד בשנות המלחמה, כשהגיע לארץ ערב יציאתה לשליחות באירופה), החישו את החלטתה לשוב לאירופה. קל לדמיון שרבים מבני דורה שהיגרו לארץ-ישראל חשו געגועים עזים למולדת הישנה וקיוו לשוב ולבקר בה, דווקא משום שבאותן שנים, במכבש בניינה של האומה החדשה, לא ניתנה לגיטימציה לרגשות אלה.

גם ההקשר המעמדי חשוב מאוד להבנת דמותה של סנש כפרט ולהבנת בנות דמותה 'נסיכות הבית' – ככותרת הפרק השני בספר – בכלל, ודרכן להבנת סיפוריהן של מהגרות ממעמדות אחרים. לטעמי התרומה החשובה ביותר של ספר זה היא לדיון ההיסטוריוגרפי – הדל באופן מפתיע – בהקשר המעמדי של ההגירה והקליטה בתקופת היישוב ואף להארת ההיבט המעמדי בחברה היישובית. גליק מציינת שמחקרים בודדים בלבד עסקו 'במהגרות-עולות מרקע בורגני שביקשו להפוך לחלוצות' (עמ' 29), אך למיטב ידיעתי מעטים גם המחקרים שעסקו מפורשות בהיבטים מעמדיים של מהגרות או מהגרים ממעמד נמוך. אולי אפשר להסביר התעלמות זו ולו בחלקה בנטייה של מחקר תולדות היישוב והציונות – הן המחקר של הזרם המרכזי והן זה של הזרם הביקורתי – להתמקד בעיקר בלאום או בקטגוריות זהות אחרות, כגון אתניות או מגדר. נטייה זו נובעת אולי בין היתר מהנדירות המפתיעה של כלי הניתוח המרקסיסטיים במחקר תולדות היישוב, נדירות המתבטאת גם בדלות המחקר החברתי של היישוב ושל הציונות.

של מגדר, על מנת להסביר את הנסיבות שבהן אימצה לטענתה סנש 'תפישת עולם גברית-סטריאוטיפית' (עמ' 134), למשל בתיאוריה את הנשים בקיבוץ שדות-ים. נדמה לעתים כי גליק, על אף הצהרתה שיש להבין את כתיבתה של סנש על רקע תקופתה, חוטאת מעט בשימוש בדמותה של סנש לצרכים שונים, שימוש שביקרה בראשית ספרה, ושהיא שואפת לתקנו במחקר זה. בפתח הדבר לספר היא מתארת את הדילמות שעמן התמודדה כחוקרת פמיניסטית התרה אחר 'הקול' "האותנטי" מבעד לקולה של "הילדה הטובה" המבקשת להתקבל בסביבתה החדשה ולזכות באישורה' (עמ' 13-14). תיאור זה משקף נאמנה התחבטויות של כל מי שעוסקת במחקר מגדרי מתוך רגישות פמיניסטית, ושערה למתח הבלתי ניתן לפתרון בין הרצון להעניק מחדש למושאות המחקר את מקומן הראוי כסובייקט לבין הנאמנות לתאוריה ולמתודולוגיה הפמיניסטיות.

ועם השקפת העולם הגברית. קריאה זו, האופיינית למחקרים מגדריים רבים, מעלה שאלות שלטעמי יש בהן אף יסוד אתי – באיזו מידה אפשר לכפות פרשנות על טקסט, ובאיזו מידה אפשר לקרוא אותו נגד עצמו? כפי שגליק עצמה כאמור מדגימה היטב, עבור סנש עצמה היו ההקשר המעמדי וההקשר התרבותי משמעותיים ורלוונטיים הרבה יותר מזה המגדרי.

ככלל המקומות שנשזרות בהם תאוריות פמיניסטיות מתחומי הפסיכואנליזה, הפסיכולוגיה והסוציולוגיה הם לטעמי החלקים המשכנעים פחות בספר – הכתיבה מתרחקת בהם מההקשר ההיסטורי הקונקרטי ומנאמנות לאופן שבו בחרה סנש לספר את סיפורה, לטובת פרשנות שיש בה יסוד אל-היסטורי. לדוגמה גליק מאמצת את הסבריה של הסוציולוגית ארלי ראסל הוכשילד לחלוקת עבודה בין המינים בתוך מערכת זוגית ולפער בין אידאולוגיה של מגדר לבין אסטרטגיה